

КИЇВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ЛІНГВІСТИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

На правах рукопису

ПАСТУХОВ Олександр Гаврилович

ІДЕОЛОГІЧНО МАРКОВАНА ЛЕКСИКА В
НІМЕЦЬКІЙ ПІДМОВІ ФІЛОСОФІЇ

Спеціальність 10.02.04 - германські мови

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

дисертації на здобуття вченого ступеня
кандидата філологічних наук

Київ - 1996

00759892 (/)

Дисертацією є рукопис

Робота виконана на кафедрі
державного лінгвістичного університету

Науковий керівник: доктор філологічних наук,
професор С. Д. ВЕРЕСНІВ

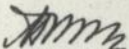
Офіційні опоненти: доктор філологічних наук,
професор Л. Ф. ОМЕЛЬЧЕНКО
кандидат філологічних наук,
доцент Е. П. ТИМЧЕНКО

Провідна установа: Одеський державний університет

Захист відбудеться " 7 " червня 1996 р. о 14 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 50.26.01. для захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук у Київському державному лінгвістичному університеті (252650 Київ, вул. Червоноармійська, 73)

З дисертацією можна ознайомитися в науковій бібліотеці університету.

Автореферат розіслано " 7 " травня 1996 р.

Вчений секретар
спеціалізованої Вченої Ради М. П. ДВОРЖЕЦЬКА

ЛНБ ім. В. Стефаніка
АН України

На сучасному етапі розвитку мовної науки є помітне зростання інтересу до вивчення соціальних факторів розвитку та функціонування мовних одиниць. Реферована робота присвячена дослідженню ідеологічно маркованої лексики у німецькій підмові філософії.

Німецька підмова філософії як відносно замкнута система (лексики, синтаксису та словосполучуваності) досі окремо не вивчалась. Щодо ідеологічно маркованої лексики, то вона може бути вивчена не тільки як відображення дивергентних та конвергентних процесів у сучасній німецькій мові, а також з урахуванням найважливішого показника - вживаності маркованих одиниць, тобто їх частоти. Інформацію про те можна отримати із частотних словників (ЧС), які відображують статистичну структуру філософських текстів.

Для якісної характеристики ідеологічно маркованої лексики важливо передусім зробити частотний словник з досліджуваної сфери. Питанням укладення галузевих словників, дослідженню функціонування та вживаності лексичних одиниць присвячено багато робіт вітчизняних та іноземних мовознавців / Р. Г. Пиотровський, П. М. Алексеев, Н. Д. Андреев, С. Д. Береснев, В. І. Перебийніс, Н. Егк та ін. /. Однак проблема ідеологічної маркованості в німецькій підмові філософії не одержала ще повної розробки. Тому вважається за необхідне присвятити їй наше дисертаційне дослідження.

А к т у а л ь н і с т ь цього дослідження обумовлюється, по-перше, відсутністю комплексного лінгвістичного опису лексики та морфології німецької підмови філософії та необхідністю мати лексикон підмови філософії як підставу для автоматичного реферування та перекладу текстів зі вказаної спеціальності. По-друге, н о в и м є вивчення у межах підмови ідеологічної та соціально релевантної лексики як особливої низькочастотної зони підмови та

класифікації цих одиниць за основними типами творення.

Таким чином, ця робота являє собою перше дослідження, присвячене аналізу ідеологічно маркованої лексики (далі ІМЛ) у німецькій підмові філософії та особливостям її функціонування під час існування двох німецьких держав, що й становить предмет цього дослідження. У недавньому минулому ІМЛ відображала ідеологічну конфронтацію філософських наук (у ФРН та НДР), зараз ця лексика є показником процесу інтеграції філософських концепцій та формування спільної ідеології в об'єднаній Німеччині.

Головна мета роботи полягає у створенні лексичної моделі німецької підмови філософії та виділенні зі складу частотного словника ідеологічно маркованої лексики, вивченні її загальних характеристик та закономірностей використання у філософському тексті.

Досягнення поставленої мети передбачає вирішення таких окремих завдань:

- визначити місце та роль підмови філософії та її семантичний простір;

- інвентаризувати та систематизувати вибірку досліджуваних текстів з урахуванням їх хронологічної інформації;

- описати лексико-семантичні особливості галузевих терміносистем та їх відмінності від терміносистеми філософії;

- створити частотний словник німецької підмови філософії;

- отримати базову підмову філософії;

- виділити з отриманої моделі підмови ІМЛ;

- каталогізувати ІМЛ та прослідкувати, як поводять себе лексеми до та після об'єднання Німеччини.

Наукова новизна дослідження визначається вибором ІМЛ як об'єкта вивчення та її якісним аналізом з точки зору

частотності. Новим є розгляд ІМЛ як особливої низькочастотної зони підмови та визначення її місця у структурі підмови (морфолого-синтаксична та стилістична стратифікація лексики).

Матеріалом дослідження є тексти (вибірка обсягом 192365 слововживань) з філософських журналів НДР та ФРН (див. список джерел вибірки). Лінгвістичним об'єктом стали 417 ІМЛ, а також ряд інших стилістично маркованих лексем, які були експліковані з текстів, а також з отриманого частотного словника.

Методологічну основу дослідження складають концептуальні положення про співвідношення спеціального та індивідуального при вивченні мовних явищ та різноманітних зв'язків у відображенні дійсності. Методи дослідження зумовлені метою та специфікою досліджуваного матеріалу: структурно-семантичний аналіз, метод статистико-ймовірнісного моделювання, функціонального аналізу. В роботі використовуються зокрема елементи контекстуального, компонентного, дистрибутивного та інших видів аналізу.

Теоретична значимість дисертації полягає в тому, що результати дослідження повинні поповнити вже існуючі уявлення в галузі статистичної обробки тексту, лексичної семантики, підмов науки та техніки. В роботі підтверджується теза про принципову різницю між природничими та гуманітарними підмовами та їх реалізаціями. Дисертаційне дослідження являє собою конкретну розробку механізмів функціонування ідеологічно маркованої лексики, яка розуміється як форма, що об'єднує у своєму значенні денотативні, сигніфікативні та конотативні компоненти.

Практична цінність роботи. Отримані результати

тати можуть бути використані як джерело для раціонального відбору та організації учбового матеріалу, а також при складанні учбових текстів та вправ для студентів-філософів, що вивчають німецьку мову. Деякі висновки дослідження можуть бути практичним підґрунтям для спецкурсу зі стилістики наукової мови та статистичної лексикографії.

А п р о б а ц і я р о б о т и. Основні положення дисертації були складені та обговорені на конференціях: "Основні напрямки наукових досліджень у педвузі" у Горлівському держпедінституті іноземних мов (1992 р.) та "Контекстуальна взаємодія мовних одиниць різних рівнів", організованих кафедрою німецької філології Київського державного педінституту іноземних мов, на II-ій міжнародній конференції "Мова та культура" у Київському державному університеті імені Т. Шевченка (1993 р.), на конференції "Теоретичні та прикладні аспекти викладання іноземних мов у технічних вузах (1993 р.) в Одеському політехнічному університеті, а також на учбово-теоретичному семінарі "Deutsche Lexikographie von den Anfängen bis Gegenwart" (1994 р.) у Гейдельберзькому університеті (Німеччина). Результати дослідження відображено також у восьми публікаціях.

О с н о в н і п о л о ж е н н я, які виносяться на захист:

1. Ідеологічно маркована лексика є специфічною особливістю лексичної системи німецької підмови філософії. Це переважно низькочастотний шар, якому властиві як загальні властивості мовних одиниць, так і специфічні риси. У ІМЛ об'єднуються такі компоненти значення, серед яких найбільш вагомими є стилістична забарвленість та експресивність, що відображують та регенерують мовну ситуацію в умовах наукового філософського тексту.

2. Ідеологічна маркованість лексики притаманна не тільки

філософській термінології, але й словам загального вжитку. Термінологічна лексика в підмові представлена значним шаром, який включає до себе елементи багатьох гуманітарних, а також деяких природничих дисциплін. Саме філософська термінологія у підмові тісно взаємодіє з іншими утвореннями - суспільно-політичною термінологією та лексикою, що відрізняється в інших стилях мови: офіційному та газетно-публіцистичному.

3. На рівні нейтральної та термінологічної лексики у підмові відбувається процес динамічного руху вокабуляра колишньої НДР у бік слів ФРН, що обумовлено більш високим рівнем розвитку економіки та науки, західноєвропейською інтеграцією, особливостями культурного та освітнього аспектів.

4. Специфіка семантичних змін при переході нейтральних /немаркованих/ слів в одиниці мовлення поєднується з нерегулярним характером ІМЛ. Тому жодна з проаналізованих ІМЛ не потрапила до складу базової підмови, тобто ідеологічна маркованість лексики проявляється лише у одиниць низькочастотної зони частотного списку лексики підмови.

Структура роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури, списку лексикографічних джерел, списку джерел виборки та додатка.

У вступі обґрунтовується вибір теми, визначається її актуальність, виділяються об'єкт та предмет дослідження, розкриваються мета і завдання роботи, її новизна, теоретичне значення і практична цінність, формулюються положення, що виносяться на захист.

У першому розділі розглядаються принципи стратифікації лексики, визначаються особливості підмов гуманітарних наук, дається характеристика природи ідеологічної маркованості,

матеріалу та методики дослідження.

Другий розділ повністю присвячений аналізу частотного словника німецької підмови філософії. Тематичні групи та семантичні поля, філософська термінологія, явища синонімії та антонімії досліджуються з точки зору їх вживаності у тексті.

У третьому розділі дається характеристика засобів ідеологічної маркованості та аналізу впливу соціальних факторів на розвиток лексичної системи підмови філософії.

У висновках узагальнюються результати проведеного дослідження, відзначаються основні особливості прагматичних механізмів створення ІМЛ, а також причини їх застарівання та зникнення.

Додаток містить базовий частотний словник німецької підмови філософії та список ідеологічно маркованих лексем.

Основний зміст роботи.

Одну із можливостей повноцінного опису мовних одиниць з урахуванням всього комплексу факторів представляє стратифікація лексики наукового філософського тексту. Зроблені спроби вирізнення семантичних категорій та лексичних мікросистем / Смирницький 1956, Уфимцева 1962, Степанова 1968, Денисов 1980, Бертельс 1982, Левицький 1988, Васильев 1990 / ще раз підкреслюють думку про головну особливість слова - бути елементом системи, займати місце у будь-якій ієрархії та характеризувати відношення одиниць різної складності / Солнцев 1971; 81/.

Вивчений матеріал переконує в тому, що найбільш значимими для цього дослідження будуть семантична та стилістична класифікації. Окремо стоїть питання розподілу одиниць

лексемного рівня на підмножини - класи слів - з метою урахування як можна більше підстав, тому що ні частини мови, ні члени речення не є системами, "жорстко" прив'язаними до будь-яких інтерпретацій.

Проблеми класифікації лексики найтіснішим чином пов'язані з функціональною стратифікацією мовних одиниць, тобто: 1/ переважною фіксацією одиниць за комунікативними сферами, де вони використовуються; 2/ відношенням до мовленнєвої практики окремих соціальних груп. Тому виправданим стає розгляд питань вирівнення лексико-семантичних категорій у межах одного функціонального середовища.

Науковий функціональний стиль як один з різновидів функціональних стилів, є сферою, яка обслуговує наукову комунікацію та відповідні об'єкти пізнання. Розподіл на науково-технічний та науково-гуманітарний підстилі /Цвиллинг 1986/ є доцільним на підставі принципової різниці у відображенні різних галузей та сфер суспільного буття.

Для вирішення проблеми дослідження наукової мови, зокрема підмови філософії, необхідно відібрати таке сполучення її морфологічних, лексичних та інших характеристик, що дало б можливість отримати цілісну картину мовних реалізацій. Це стає можливим тільки через науковий текст як інструмент чи результат спеціалізованої діяльності /Hoffmann 1984; 357/. Специфічними є також і деякі жанри філософського тексту, такі як: біографія філософа, рецензія, in memoriam та інші. В німецьких філософських журналах найбільш типовими видами публікацій є "Abhandlung" (наукова стаття), "Diskussion" (дискусія), "Bericht" (повідомлення).

Підмова філософії привертала увагу попередніх дослідників з позицій вивчення філософської термінології епохи раннього

Просвітництва /Аликаєв 1983/, мови класиків марксизму /Бабенко 1965, Рашидова 1972, Лобов 1973, Панов 1972, Широкова 1978 та інші/, суспільно-політичних термінів як автономної системи /Левковская 1960, Скворцов 1974/, системного дослідження термінології суспільних наук /Соколова 1976, Горшкова 1979/, семантики політичного терміну /Николаєв 1979, Сидоров 1986/, абстрактних понять /Харитоновна 1988/, соціально-ідеологічної маркованості /Яковлева 1986, Розина 1977, Straub, Zifonun 1985/.

Під час розгляду особливостей реалізації ідеологічно маркованої лексики суттєвим стає розуміння природи ідеологічної маркованості. Поняття "маркованих-немаркованих" одиниць протилежне поняттю "природності", а морфологічна структура природна тоді, коли вона поширена, швидко адаптується до мовної системи й відносно стійка до змін /Mayerthaler 1981; 2/.

Маркованість виявляється стилістично значущим явищем і характеризується наявністю компонента, що несе стилістичну інформацію. В силу регулярних зв'язків між лексичними одиницями підмови їх системно-структурні особливості в певних соціальних умовах можуть виконувати роль маркерів соціальної оцінки й сигналізувати при цьому про основну ситуацію використання маркованих одиниць.

Іншим важливим показником для вирішення ІМЛ стає частотний. Обробка текстів вибірки виявила картину розподілу частот в їх абсолютному вираженні.

Одиницею частотного словника /ЧС/ є лексема як сукупність слововживань різних словоформ окремого слова. Отриманий ЧС у вигляді алфавітного рангового списку містить 7529 слів. До складу базової підмови ввійшли 1994 слова (частота до 10 включно), які забезпечують "покриття" тексту на 92%.

Результати дослідження показали, що одиниці низькочастотної

зони словника мають безпосереднє відношення до ідеологічно маркованої лексики, оскільки кількісні характеристики слів тісно корелюють з їх якісними властивостями, тобто нейтральність, тематичність, стилістична маркованість тощо /Тулдава 1987; 65/.

Виходячи з гетерогенної класифікації лексики наукового філософського тексту, у другому розділі дається докладний аналіз ЧС, зон високих та низьких частот. На цьому фоні визначаються найбільш значні лексико-граматичні категорії та класи слів.

Класи слів - це більш багатоаспектні та гнучкі утворення; вони характеризуються специфічними властивостями і самі можуть належати до складу частин мови. Спеціальне розрізнення частин мови й класів слів виправдано з точки зору даного дослідження, яке має показати весь арсенал лексичних засобів, що беруть участь у побудові наукового висловлювання.

Службові слова, які були розбиті на підмножини, можуть співвідноситися з групами дейксису. Так, до інвентаря особового дейксису належать особові, присвійні, заперечні займенники. Особові займенники: er - 1379, (де 1379 - абсолютна частота вживань), wir - 703, sie (sing.) - 636, sie (pl.) - 621, es - 458, ich - 74, du - 24, ihr - 7. Присвійні : ihr(e) - 1046, sein(e) - 954, unser - 360, mein - 52, dein - 8, euer - 3. Заперечне: kein - 417. Безособовий займенник es і неозначеноособовий man нараховують відповідно 774 і 332 слововживань чи 0,40 і 0,17%. Загальна кількість слів у цій групі складає 18, що "покриває" текст на 5,12% при загальному обсязі вживань 9859.

До складу просторового дейксису ввійшли: а) прийменники, що виражають просторове відношення, б) прийменникові прислівники, в) вказівні займенники. Кількість слів у другій групі дейксису складає 38, а загальна кількість слововживань - 12842. Вона "пок-

риває" досліджуваний текст на 6,67%.

Склад текстового дейксису в досліджуваній підмові виявився таким: а) сполучники й сполучні слова : aber, auch, da, denn, oder, sondern, und, weil тощо, всього 42 слова, об'єм 13178 СВ, б) відносні займенники : der, die, das, was, wie, wer, welcher, worauf, відповідно 31 слово і 3816 слововживань, в) прислівники : da, dann, oft, heute, noch, etwa, sonst, bald, hier, wieder, jetzt, schon - 123 слова і 7225 СВ, г) частки: zu, nicht, wohl, ja, gar, zwar, и др. - 6 і 3612 (з них лише частка nicht дає 2011 СВ), д) інші прийменники anhand, aufgrund, wahrend - 15 і 7064. Всього в групі текстового дейксису загальна кількість слів дорівнює 212, а кількість слововживань 29315, які покривають текст на 16,1 %.

Охоплення тексту дейктичними засобами вираження складає 44,49%. Порівнюючи також результати аналізу груп дейктичної лексики з класами слів, виявляємо їх приблизну рівність в загальному "покритті" тексту (44,49% проти 47,39%).

Кількість слововживань іменників у загальному складі вибірки нараховує 35004, що гарантує їм перевагу у відсотковому відношенні порівняно з іншими самостійними та службовими класами слів.

Привертаючи увагу до граматичних класів слів, ми відзначаємо категорію загальності, тобто клас загальних іменників, що служить найменуванню однорідних предметів: Mensch /482/, Jahr /266/, Mann /136/, Weg /123/, Frau /112/, Teil /110/, Ende /74/, Sache /64/, Wort /59/ Rede /48/, Tat /46/, Antwort /44/, Platz /37/, Hilfe /34/, Tag /31/, Stadt /21/, Beruf /16/, Kopf /13/ та інші.

Протилежність загальним складають власні імена. Їх зареєстровано 897. Власні імена рівномірно розташовані у межах вибірки. Виявилось, що у тексті середнім обсягом 2500 СВ вони використовуються приблизно 37 разів, що складає 1,48% від загальної кільк-

кісті словоформ.

Група абстрактних іменників, які називають дію або ознаку незалежно від чинника чи носія ознаки, у філософських текстах досить велика: Bewegung /312/, Zeit /220/ Begriff /200/, Denken /161/, Bewußtsein /123/, Sinn /115/, Erkenntnis /93/, These /72/, Materie /44/, Gefühl /34/, Logik /33/, Beweis /29/, Utopie /26/, Substanz /25/, Widerspiegelung /22/, Definition /20/, Paradox /20/ та ін.

Окрему групу в стратифікації іменників займають імена, об'єднані за їх словотвірними елементами: -tum Burgertum /32/, Christentum /32/; узагальнені: -ie Autokratie /36/, Bourgeoisie /40/, Ideologie /50/, Kategorie /104/, Materie /44/, Ontologie /163/, Utopie /26/, а також і з іншомовними суфіксами: -at: Postulat /28/, Resultat /35/; -or: Autor /59/, Professor /21/; -iv: Motiv /21/, Kollektiv /20/; -um: Kriterium /29/, Spektrum /19/; -us: Kultus /17/, Modus /22/; -tur: Kultur /74/, Natur /269/ та рядом інших.

Дієслово займає друге місце після іменників (усього було зареєстровано 364 слова, які складають 1790 слововживань). В результаті статистичної обробки та локальних експериментів виявлено переважуче положення особових форм дієслів та форм активу. Форми пасиву займають лише 1/10 частину від усіх особових форм і не є типовими для гуманітарних підмов взагалі.

Серед часових форм у німецькій підмові філософії основне місце займає презенс. Із фрагменту тексту обсягом 2000 СВ було зареєстровано 1518 особових форм презенса, тобто /75,9%, перфекта - 40 /2,03%. Інші форми дієслів - плюсквамперфект та футурум - складають відповідно 105 чи 5,27%.

Важливі кваліфікуючі та оцінні конституенти наукового філо-

софського тексту - прикметники - найчастіше відрізняються всього на підставі їх словотворчих суфіксів: -ig: eindeutig /41/, geistig /104/, notwendig /156/, selbständig /43/; -lich: burgerlich /221/, freilich /69/, gesellschaftlich /510/, natürllich /129/, unterschiedlich /109/, wesentlich /105/; -isch: antagonistisch /49/, demokratisch /169/, dialektisch /90/, französisch /60/, historisch /281/, imperialistisch /28/, kapitalistisch /123/, kommunistisch /150/, materialistisch /67/, ökonomisch /106/, politisch /507/, praktisch /71/, sozialistisch /160/, theoretisch /163/; -ell: aktuell /42/, individuell /85/, kulturell /36/; -al: global /45/, liberal /32/, radikal /45/, real /112/, -bar: sichtbar /32/, unmittelbar /102/; -iv: intensiv /23/, negativ /29/, objektiv /148/, relativ /51/, subjektiv /79/; -sam: wirksam /25/; -los: sinnlos /34/.

У складі прикметників зареєстровані сполучення, які мають у собі 2 компоненти, що є рівнозначними за змістом і формують складні чи дифузні означення: philosophisch-geschichtlich, sozial-demokratisch, sozial-ökonomisch, wissenschaftlich-technisch та інші.

Прислівники поряд з прикметниками сприяють збагаченню лексики всього тексту описовими характеристиками. 123 прислівники відповідають 7225 СВ, що гарантує "покриття" тексту на 3,75%. Цей показник не є дуже великим, але ж самі слова у своїй окремоті мають високу відносну частоту. Середній показник використання, розрахований як відношення кількості слововживань до суми різних слів, визначається числом 1/58,7 і є одним з найбільш високих для всієї підмови.

Більшість прислівників є універсальними для багатьох підмов науки та техніки і не відносяться до будь-якого стилістичного шару лексики: hier /160/, immer /77/, etwa /64/, heute /52/, da

/51/, insbesondere /50/, dort /46/, damals /34/.

Дослідження у галузі лексичного складу наукових текстів /Глушко 1970, Шубова 1970, Береснев 1973, Fleischer 1973, Erk 1975, Wüster 1991/ дозволяють виділити 3 шари лексики: 1.) нейтральний, 2.) загальнонауковий, 3.) термінологічний. Основні підсистеми природознавчих і точних наук можуть зазнавати змін у тематичному плані порівняно з аналогічними підсистемами гуманітарних дисциплін.

Нейтральна лексика використовується в усіх функціональних стилях мови й у всіх сферах спілкування.

З іменників до цієї групи належать: Arbeit /223/, Frau /112/, Anfang /86/, Buch /86/, Dialog /84/, Ende /74/ та ін.

У дієслів цю групу формують: geben /380/, gehen /152/, finden /126/, bringen /124/, denken /105/, fragen /74/, arbeiten /52/, beginnen /46/, fallen /36/, befinden /31/.

З прикметників до цього відносяться: beide /96/, einfach /86/, breit /76/, alt /73/, falsch /49/, einzig /39/, ewig /38/, eng /30/, direkt /24/, doppelt /18/, echt /17/, arm /17/.

Прислівники, які потрапили до базового частотного словника, практично усі будуть стилістично нейтральними: bereits /101/, dann /61/, eigentlich /58/, besonders /52/, da /51/, dort /46/, bald /33/, bekanntlich /26/, durchaus /24/, ausschließlich /21/.

Лексика загальнонаукового вжитку, хоча і використовується у інших сферах, відноситься до елементів насамперед наукового стилю і має відносно високу частоту використання, і поряд з термінологічною лексикою складає ядро словника будь-якої підмови.

У більш загальних галузях наукової літератури (філософії, історії, теології та ін.) коло цих слів набагато більше. Щодо філософії, справа ускладнюється ще й тим, що межі нейтральної, за-

гальнонаукової і термінологічної лексики надзвичайно "розмиті". У лексичній системі стилю термінологічна лексика є величиною, яка постійно змінюється.

Семантичні поля ми виділили у межах тематичних груп (ТГ), що стає можливим завдяки використанню різних методик. У нашому випадку оптимальним буде засіб формування СП за допомогою спільної лексеми у складі складного слова. Спільна лексема є основним показником, носієм змістової інформації (домінантна лексема) того чи іншого семантичного поля. У ролі доміантної лексеми виступає переважно другий компонент складного слова.

Усього за останнім компонентом було виділено 216 мікро- та макрополей загальним обсягом 1070 різних слів. Перший компонент композита також може бути у ролі доміанти, наприклад, Klassenaktion, Klassenauseinandersetzung, Klassenbewußtsein, Klassencharakter, Klassenspaltung та інші (всього 30 слів у полі).

Найбільш обширне СП утворюють слова із спільною лексемою -arbeit: Bildungsarbeit, Doppelarbeit, Eigenarbeit, Erwerbsarbeit, Forschungsarbeit, Gedankenarbeit, Hausarbeit, Industriearbeit / всього 21 слово, 507 СВ /. Звертають увагу також поля на базі лексем: Ideologie /50 слів/, Krieg /64 слова/, Diktatur /20 слів/.

Одним із факторів, що визначає науковий функціональний стиль, є термінологічність його лексики. Терміни можуть бути багатозначними в межах однієї підмови й спільними для різних наук, звідки виникає властивість поліфункціональності, тобто здатності належати різним термінологічним полям.

В силу своєї семантичної ємкості терміни часто замінують довгі дефініції чи словосполучення. Стосовно філософського терміну це відбувається далеко не завжди. Причина цього - індивіду-

альне наповнення змісту, різне тлумачення положень і понять, а також необхідність використання в філософському тексті складних та аналітичних форм вираження.

В філософських текстах застосовуються одиниці, що не мають гострого термінологічного визначення, наприклад, *politisches Klima*, *Friedensinitiative*, *Avantgarde*. Така лексика досить універсальна, вона використовується не в одній, а в декількох підмовах й функціональних стилях.

Названий лексичний прошарок на даному етапі зазнав значних змін, зумовлених, в першу чергу, причинами позамовного характеру, що полягають в інтенсивній деідеологізації багатьох сфер людського життя й нівелюванні деяких суспільно значущих понять.

Разом з тим, термінологічними залишаються назви течій і напрямків у філософії, які склались історично протягом кількох років. Більшість слів цієї групи вміщено в базову підмову філософії, які мають абсолютну частоту входження більше 11 : *Atheismus* /16/, *Atomismus* /17/, *Deismus* /11/, *Dogmatismus* /28/ і т.д.

В сучасній філософській термінології німецької мови проходить велика робота, здійснювана зусиллями всіх без винятку філософів стосовно усунення традиційних дещо застарілих понять, що втратили свій зміст з-за відсутності істинного змісту. Їх місце займають такі позначення, як *Ur-Ich*, *Sich-Bewußt-Haben*, *Es-ist-so-Satz*, *Über-Ich*, *Auf-sich-selbst-Gestelltsein* та інші, які підкреслюють морфологічну мотивованість і визначаються як оптико-графічні елементи стилістичного виділення, що не призначені для словників і характерні для сучасних номінативних процесів /Starke 1993; 60/. У загальному обсязі власне філософськими термінами в межах іменників виявились 216 слів (41,55%), решта (58,45%) належать терміносистемам інших наук.

Одним із найважливіших завдань дослідження є визначення місця й ролі низькочастотної зони ЧС підмови філософії. Проведене дослідження показало, що 417 ідеологічно маркованих одиниць не значним чином відображують експресивний потенціал наукового тексту, так і в повній мірі не підлягають класифікації і структуруванню.

Практика вказує на присутність в середньому на одній сторінці тексту двох-трьох маркованих одиниць, що відповідає 0,35-0,55% об'єму вибірки приблизно в 420 сторінок.

ІМЛ, яка розкладається формально на оцінні слова й прагми, в загальній масі проаналізованих слововживань / 192355 / в кінцевому рахунку дає також дуже низький показник - 0,216 %. Навряд чи можливо й доцільно наводити дані щодо кожної одиниці, оскільки проблематичною й складною залишається сама класифікація й структурування цих одиниць.

В структурі ІМЛ, як і очікувалось, центральне місце зайняли іменники: (309 од. чи 74,1%), прикметники відповідно (69 чи 16,54%), дієслова (34 чи 8,15%), інші (5 чи 1,19%). Форми синтаксису складають 6,5% чи 27 одиниць.

Особливість використання ІМЛ в мовленні полягає в тому, що філософські тексти тісно корелюють зі всім комплексом комунікативних засобів. Нами виділені кілька видів засобів вираження ІМЛ. Морфолого-синтаксичні засоби вираження ідеологічної маркованості передбачають усвідомлення чи контекстуальне визначення морфологічних і семантичних особливостей мотивації. Морфологічна мотивація може відбуватись на основі поширених словотвірних моделей, наприклад, суфіксів -ie, -ieren (Philosophie, philosophieren), -heit (Freiheit), -er, -in (Leser, Leserin). Нове значення складного слова випливає із значень слів, його складаючих, правда з певними відхиленнями, які вимагають знання й розуміння всього ко-

мунікативного контексту (Schwarz-Weiß-Technik, Neufünfland та інші).

Найбільш універсальною схемою для впорядкування лексичних засобів в експресивно-оцінному слововживанні є їх розподіл за основними прагматичними функціями. Ці функції базуються в основному на загальнологічних опозиціях, що склалися в структурі людського інтелекту. Стилiстична стратифікація лексики дозволяє виділити серед ІМЛ під цим кутом зору їх підвиди: оцінно-референтні слова і прагми. Останні являють собою зрощення значень, коли предметний і оцінний компоненти виявляються ніби жорстко зв'язаними в умовах специфічної прагматичної ситуації, яка визначається ідеологією автора повідомлення. Порівн.: Planwirtschaft - Wildwirtschaft (про два шляхи розвитку економіки).

До суми факторів, які впливають на таке вживання, в першу чергу сюди належать особливі механізми словотвору в німецькій мові й прагматичні регулятори, які діють в умовах філософського тексту. Найбільш поширеним серед проаналізованих нами лексем процес "опредмечування" оцінності виявився у виділенні цілих груп слів. Підставою для їх вищленення є семантико-словотвірні моделі з особливими диференціальними ознаками (Dunstkreis der Macht, die Weite des Globus, Märtyrer der Friedensidee, Evangelium des Krieges, Mandat des Himmels, Gespann von Utopien і т. д.)

Окремі прагми являють собою складні синтаксичні утворення й можуть бути заголовками чи використовуватися в ролі переконливої пропаганди концептуальних положень: Unser Denken ist ein Werkzeug.

Стилiстичні засоби вираження ідеологічної маркованості відображують ті особливості вживання, які набуває слово внаслідок

їх переважного вживання в різних сферах.

На цій підставі до разряду ІМЛ потрапляють стилістично забарвлені й знижені одиниці, що несуть в собі емотивний заряд: abspeisen, ausfechten, feuern, kraß, verklären, Rüstungstaumel. Спільною для них буде виразна сила слова, втілена в різних за семантикою й структурою стилістичних фігурах.

Іноді оцінки можуть нести яскраво виражений класовий характер, допускаючи виявлення індивідуальних авторських особливостей, що полягають у вибірковості об'єктної конкретизації, типової для видань "лівого" спрямування в сполученнях типу: Allmacht marxistischer Lehre, Wolfsgesetz des Kapitalismus, schicksalvoller Wendepunkt, Schlammlut des Volkerhaßes і т. п.

Розвитку експресивних властивостей в семантиці слова служить і його метафоризація, створювана, як правило, на основі образу. Незважаючи на регламентований характер наукової мови, вона все ж не позбавлена такого роду засобів: Siebenmeilenstiefel, Ideennirvana, Nebel von Begriffen і т. д. Образним може вважатися слово чи вираз, з яким пов'язані уявлення, спільні для мовного колективу, тобто узуальні.

На абстрактному рівні значення специфічні елементи таких метафор проглядаються не дуже чітко. Вони відрізняються своєю контекстуальною і ситуативною зумовленістю (Gerüchtesuppe, Kommunistenschweine, Folterstube der deutschen Gastronomie та інші).

Останнім часом помітна тенденція типова у використанні метафор не тільки в іменникову вживанні, але й у дієслівному: Das Unternehmen schreibt rote Zahlen. Таке поширення метафоричних засобів не тільки виправдане, але й сприяє експресивному виділенню мовних одиниць в тексті: Mutter Erde sagt: Vater Rhein stirbt.

Кінцева експресивність слова визначається контекстом. Порівняння, поряд з метафоризацією, є одним із засобів конкретизації емоцій, що підсилюють їх відображення в тексті: *Philodox, Freund der bloßen Meinung*. Науковий контекст не є винятком для вживання засобів такого роду. Як об'єкт порівняння використовуються найрізноманітніші предмети і явища дійсності, а також слова, що їх позначають і містять семантичні ознаки, які корелюють зі змістом метафоричного слова: *polemische Feder, atemraubende Logik*.

У підмові філософії були знайдені також дієслова з не досить типовою для них семантикою "істоти" в значенні актуальних процесів дійсності. В результаті виявляється широка палітра тонів та відтінків, що підсилюють ефективність сприймання інформації: *entspringen, eindeutschen, erdiskutieren*.

Вимоги ведення наукової дискусії зовсім не виключають певної міри компресії при аргументації, складниками процесу якого є віртуальність та схематичність. Останні являють собою ґрунт для маніпулювання суспільною свідомістю у сфері ідеології. Серед найбільш розповсюджених прийомів відрізняються кліше та тривіалізація.

Суть явища кліше полягає в тому, що одне поняття завоюється легше, ніж два чи декілька. Ця мовна та мисленнева операція у лінгвістиці стає своєрідною моделлю, яка свідчить про авторське ставлення до питань історії, взаємовідношень народу та держави. Кліше стають неначе проекцією ідеологічних постулатів та комунікативних намірів і в жодній мірі не можуть кваліфікуватися як спрощена форма засобів опису: *Oder ist es der Rausch des theoretischen Ratsels, das Staunen angesichts des Paradoxons, was sie mit diesem Wortopium ohne Hand und Fuß, mit dem sie am Unsagbaren entlangmanovrieren, nachzuahmen versuchen.*

Більш помітною формою реалізації ІМЛ стає тривіалізація структур мовлення, яка розглядається як особлива техніка, спрямована на вплив свідомості читача. Вона зустрічається тоді, коли ступінь раціональності системи не перевищує певного критичного рівня, при якому тривіальні конструкції легко відтворюються на підставі нестачі соціальної інтеракції / Köck 1972/.

Конкретні приклади тривіалізації можуть бути знайдені у літературі останніх років, де досягнення мети супроводжується оволодінням свідомістю без жодних зусиль, і в той же час не знижує ланку раціонально необхідної свідомості.

Запозичений фразеологічний греко-латинський фонд, який зазнає в теперешній час значних змін, дає місце припливу лексики з англійської та французької мов: *gemeinsames europaisches Haus*, *simple Machtwechsel*, *Go-in*, *social ranking* та інші.

Неологізми властиві, в першу чергу, соціальній філософії з її політичною і соціально-економічною тематикою: *Teamwork*, *Lobbysierung*, *Marktchance*, *Topos* і т.д. В ЧС увійшли слова, що позначають соціально релевантні поняття, але мають різну звукову (графічну) оболонку: (НДР) *Kriegsbrandstifter*, *Militarist*, *NATO-Bischof*, *Spalter*, *Revanschist*, *Ultra*; (ФРН) - *Machthaber*, *Marionettenregierung*, *moskauhörig*, *Schandmauer*, *Linientreuer*, *Satellitenregime*. Навіть найповерховіше порівняльне прочитання філософських текстів обох систем дозволить констатувати наявність двох стилістичних варіантів німецької підмови філософії.

В 70-80-і рр. ідеологічні розходження двох систем були перенесені й на сферу мови, що й відіграло свою роль в "політичному розмежуванні" (*politische Abgrenzung*) двох країн і стало результатом різного тлумачення окремих понять. Зроблені вже перші спроби аналізу таких різночитань /Hellmann 1974, Hellmann 1990/. По-

казово, що найбільше зазнають впливів у плані ідеології найменування в таких сфер як політика, культура, освіта, тобто областей, з якими безпосередньо корелює філософська наука.

Семантичні диференціації в галузі політики й ідеології зафіксовані також у лексикографічних джерелах. Проаналізовані словники К. Дудена /Duden, Rechtschreibung der deutschen Sprache und der Fremdwörter, Mannheim 1961 та Der große Duden, Leipzig 1957/. дозволяють порівняти основні словникові відмінності, які визначаються існуванням двох ідеологій, передусім на підставі розширення дескриптивного значення: Blasphemie - Duden West (1961): Gotteslästerung; verletzende Äußerung über etwas Heiliges; Duden Ost (1957): Beschimpfung, Verhöhnung v. Personen, Überzeugungen und Bräuchen, die allgemeine Verehrung genießen.

У східнонімецькому Дудені значення слова Blasphemie було поширено із релігійної сфери на нерелігійну. У випадку зі словами Kapitalismus, Pazifismus, Determinismus та ін. можна було спостерігати звуження значення як засобу уточнення. Згідно з марксистськими тлумаченнями деяких понять окремі лексеми отримали такі дефініції, які були буквально взяті з творів К. Маркса і Ф. Енгельса.

Інший клас семантичних відмінностей стосується емотивного значення слів, які використовуються в позитивному чи негативному значеннях. Порівн.: westlerisch - Duden West (1961) (betont) westlerisch gestellt; Duden Ost (1957) westeuropäischen politischen, wirtschaftlichen und kulturellen Einrichtungen sowie Anschauungen (kritiklos) zugeneigt.

Аналіз диференціацій обох словників показує не тільки відмінності у значеннях слів, але й у слововживанні. Все це спричиняє зникнення слів. В Ост-Дудені, наприклад, відсутні такі ідео-

логічно "неприйнятні" слова, один з компонентів яких викликає відхилення від правильного партійно-філософського тлумачення: Volksglaube, Volksempfänger та ін. Деякі слова зовсім виключені чи змінені на інші: Klasse (Ost) - Stand (West).

У Вест-Дудені навпаки такі слова як Klassenkampf, klassenverbunden, Monopolherr, Werktätige використовуються все рідше, а такі як Vereledung чи Monopolkapitalismus відсутні зовсім.

За передбаченнями, 80 відсотків словника колишньої НДР зазнаватиме вимирання /Oschlies 1991; 67/, оскільки зникає зацікавленість певної соціальної групи чи колективної свідомості, детермінованих соціальною ситуацією /Швейцер 1976; 105/.

Комплексне вивчення ІМЛ в німецькій підмові філософії в контексті теорії словникового складу дозволило встановити, що ІМЛ притаманні, в принципі, ті ж властивості й характеристики, що й іншій стилістично маркованій лексиці. Однак специфічні умови наукового тексту дозволяють по-новому поглянути на ІМЛ як з точки зору відображення в ній політичної семантики, так і середовища її функціонування - наукового функціонального стилю.

Завдяки актуалізації значень ІМЛ, значним чином змінюються загальні властивості наукового тексту. Притаманна науковому функціональному стилю точність та економічність заміщуються дифузністю й об'ємністю аргументації. Використання при цьому ІМЛ підвищує потенціал експресивного висунення, а разом з ним і концептуального й ідеологічного "ангажменту". В рамках ідеологічного тексту, власне яким і є філософський текст, ІМЛ стає засобом компресії та мовної економії, що в науковій комунікації підвищує ефективність механізмів обробки інформації й вимагає більш досконалих навичок декодування тексту.

Основні положення дисертації відображені у таких публікаціях:

1. Ідеологічна маркованість як проблема плану змісту у лексиці підмови філософії // Реалізація мовних одиниць граматичної та лексико-фразеологічної систем германських та романських мов: Тези конференції. - Київ, 1992. - С. 75-78.
2. Отбор языковых средств при планировании аргументации (на материале научных текстов по философии) // Дискурс и аргументация: Тез. докл. науч. конф. - Пятигорск, 1992. - С. 86-88.
3. Специфика философской терминологии и ее место в структуре подязыка (на материале немецких научных текстов) // Теоретические и практические аспекты научно-исследовательской работы в педвузе: Тезисы докл. и сообщений конф. по итогам научной работы кафедр за 1992 г. - Горловка, 1993. - С. 213-215.
4. Метаязык науки и лингвистическая философия // Язык и культура: Тез. II Международной конференции. - Киев, 1993. - С. 19-21.
5. Везэквивалентная лексика в философском тексте и ее перевод // Теоретические и прикладные аспекты преподавания иностранных языков в технических вузах: Тез. докл. науч. конф. - Одесса, 1993. - С. 60-61.
6. Словообразовательная типология абстрактных существительных в немецком подязыке философии // Принципы функционального описания языка: Тез. Всерос. науч. конф. - Екатеринбург, 1994. - ч. 2. - С. 135-136.
7. К проблеме понимания "трудных" слов в научном философском тексте / Киев. гос. лингвист. ун-т. - Киев, 1995. - 13 с. - Деп. в ГНТБ Украины 19.06.95, N. 1083. - Ук. 95.
8. Особливості використання стилістично забарвленої лексики у суспільно-науковому тексті // Семантико-стилістична будова тексту та функціонування одиниць різних мовних рівнів: Темат. збірник

наук. праць. - Київ, 1995. - С. 46-50.

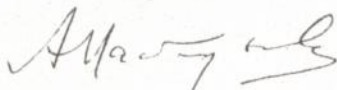
Пастухов А. Г. Идеологически маркированная лексика в немецком подъязыке философии. Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.04 - германские языки. Киевский государственный лингвистический университет, Киев, 1996.

Исследование идеологически маркированной лексики /ИМЛ/ осуществляется на основе стратификации лексики подъязыка и экспликации наиболее частотных классов слов и стилистических слоев. В работе делается попытка определения свойств и границ нейтральной, общенаучной и терминологической лексики. На основе анализа частотного словаря ИМЛ систематизируется по основным структурным и семантическим типам.

Pastoukhov A. G. Ideologically Marked Lexics in the Sublanguage of Philosophy. Thesis (a manuscript) for the Candidate degree in Philology, speciality 10.02.04 - Germanic languages, Kyiv, 1996.

The paper studies the lexical stratification of the philosophical text and explicates on its basis the most frequent word classes. The analysis is also focused on the stylistic aspect in defining the features and borders of the neutral, common scientific and terminological units. Ideologically marked lexics is shown as a low frequent zone of the vocabulary and classified into structural and semantic types.

Ключові слова (key words): німецька мова, науковий функціональний стиль, лексична стратифікація, частотний аналіз, політична семантика (German, scientific style of the speech, lexical stratification, frequency analysis, political semantics).

Підп. до друку 02.08.86. Формат 60×84^{1/2}. Папір
друк. № 1. Друк офсетний. Умовн. друк. арк. 40
Умовн. фарбо-відб. 40 Облік-вид. арк. 40
Тираж 100 Зам. № 6-1788

Фірма «ВІПОЛ»
252151, Київ, вул. Волинська, 60.

446790

AB 34.814

AB 34.814